

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ДІТЕЙ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

DOI:10.32782/NP.2020.2.8

У статті розглянуті поняття та зміст причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей, показано, що причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони у злочинах проти дітей із матеріальним складом. Якщо причинно-наслідковий зв'язок відсутній, кримінальна відповідальність за спричинення суспільно небезпечних наслідків виключається. Питання про причинно-наслідковий зв'язок виникає кожного разу при притягненні особи до відповідальності за шкідливі наслідки в результаті її діяльності (дії) або бездіяльності.

Причинно-наслідковий зв'язок у злочинах проти дітей – це об'єктивно існуючий зв'язок, як і в інших злочинах, між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідками, які є суспільно небезпечними. У кожному кримінальному провадженні за злочини проти дітей з матеріальним складом необхідно виявити (вивчити, дослідити, встановити) не лише діяння, але і суспільно небезпечний результат діяння та причинний зв'язок між діянням і наслідками як явищем фактальної діяльності.

У кримінальному кодексі України немає нормативно-правового визначення поняття причинно-наслідкового зв'язку, тому вирішення цього питання в кожному конкретному кримінальному провадженні приймається слідчим, прокурором, судом, а в теоретичному аспекті досліджується наукою кримінального права.

Ключові слова: ознаки об'єктивної сторони злочину, наслідки, причинність, причинний зв'язок, бездіяльність, злочини проти дитинства.

Постановка проблеми

При розслідуванні злочинів проти дітей, формування правової оцінки діяння або бездіяльності, що обумовила спричинення шкоди дитині, порушення її прав і свобод, особливої актуальності набуває встановлення причинно-наслідкового зв'язку між подією і наслідками правопорушення. Питання про співвідношення цих понять є досить заплутаним, що безпосередньо впливає на класифікацію злочину і встановлення вини та визначення покарання.

Стан наукового дослідження причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей висвітлювався в наукових працях: Н.М. Ярмиш (Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку – монографія), М.Й. Коржанського (Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій), Кузнецова І. Ф. (Категорія причинності – монографія) та в працях Литвинова О.М., Харченка В.Б., Деменчука І.П. та інших. Але в їх дослідженнях причинно-наслідковий зв'язок розглядався в загальному плані, а причинно-наслідковий зв'язок у злочинах проти дітей достатнього висвітлення не отримав.

Виклад основного матеріалу

Однією з факультативних ознак об'єктивної сторони злочину є причинно-наслідковий зв'язок. Він є необхідним елементом об'єктивної сторони тих складів злочинів, які містять вказівку не лише на за-

боронене діяння, а й на його шкідливий наслідок, адже відсутність причинного зв'язку між протиправним діянням особи і певним шкідливим наслідком виключає можливість притягнення її до відповідальності, а тому це питання заслуговує більш детального розгляду.

Аби з'ясувати поняття та зміст причинного зв'язку у кримінальному праві, доцільно звернутись до суміжних наук.

У сучасній філософії причинність – це філософська категорія, що позначає генетичний зв'язок між станом різних видів і форм матерії в процесі її руху і розвитку [1].

Кожен об'єкт має основу в попередніх об'єктах і системах. Саме це вважається безпосередньою причиною, а породжені нею зміни – наслідком. Усі події, прояви, окремі процеси, тобто стани, що відбуваються, тією або іншою мірою, виникають з певних причин або зумовлюються ними. Подія (процес, прояв) вважається причиною іншої події (процесу, прояву) лише в наступних випадках: перша подія передує (випереджає) другу в часовому плані (просторі), перша подія є необхідною умовою, тобто священною умовою появи, зміни або розвитку другої події. Інакше кажучи, якщо перша подія породжує другу, вона перетворюється на причину появи другої події.

Поняття причинності часто межує з поняттям детермінізму. Питання про співвідношення цих понять було досить заплутаним у філософській літературі радянського періоду. У словниках і довідниках, призначених для «народного всеобучу», детермінізм і причинність фактично отожднювалися. Є підстави вважати, що тим самим тоталітарна система намагалася насадити «історичний фаталізм», переконати людей, що все у світі відбувається чітко за необхідністю, а тому сучасний устрій є закономірним результатом усього попереднього історичного розвитку, і жоден інший варіант навіть теоретично не міг бути.

На думку Н. М. Ярмиш, на сучасному етапі розвитку науки, всупереч думці деяких правників, у філософії практично загальноприйнятною є точка зору, відповідно до якої детермінізм і причинність – зовсім не співвідносні поняття. Детермінація – поняття

ширше, ніж заподіяння. Крім причинного зв'язку, детермінація містить у собі зв'язки зумовлення, функціональні, зв'язки станів і багато інших, які проявляються в міру розвитку наук. Детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку зумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб виражати винятково причинно-наслідкові відносини [2].

Як відомо з філософії, немає наслідку без причини, тобто в кожній події або процесу є своєрідна причина. Або ж навпаки, кожна зміна на матеріальному світі або в свідомості породжує той або інший наслідок. Проте з цього зовсім не випливає висновок, що певні події завжди виступають як причиною, а інші – лише наслідком. Наприклад, накопичення вологи в дощових хмарах, будучи наслідком випаровування води з поверхні Землі, може стати причиною нової події – дощу.

Відповідно до одного з відомих постулатів матеріалістичної філософії становлення уявлення про причинність відбувалося в процесі трудової діяльності людей як форма зв'язку між подіями і процесами. Уже доісторична людина розуміла, що одна подія (дія) зумовлює виникнення іншої певної події. Наприклад, за певних умов, тертя дерев'яних паличок одна об одну призводить до спалаху, внаслідок чого виникає вогонь [3].

Практична діяльність переконала навіть первісних людей у тому, що кожній конкретній події передує її причина. Це довели і проведені в наступні століття різні філософські дослідження.

Узагалі, в історії філософії існували різні концептуальні течії, пов'язані з причинністю. Наприклад, англійський філософ Девід Юм писав, що дія докорінно відрізняється від причини і слідує за нею: через це її ніколи не відшукати в причині. Гегель же займав абсолютно протилежну позицію. На його думку, причина й наслідок є ідентичними. Виходив він з того, що в дії немає нічого, крім того, чого немає в причині, і навпаки, в причині немає нічого, крім того, чого немає в дії [4].

Німецький філософ Ф. Ніцше взагалі заперечував існування причини. За його логі-

кою, морфологічний початок є ірраціональним (неосяжним) у корені і суперечить гармонії, що досягається за допомогою свідомості.

Серед наукових досліджень цієї теми існують теорії причинного зв'язку.

Так, наприклад, виділяють теорію адекватного причинного зв'язку. Прихильники цієї теорії вважають, що якщо розглядати кожен конкретний випадок окремо, то не можна буде зробити будь-яких узагальнювальних висновків. Розглядати слід низку конкретних випадків, згрупувавши їх за типовим ознаками. Умови, які не будуть типовими або, як вони кажуть, адекватними, не можуть розглядатися як причина явища. Проте виникає питання, за якими ознаками потрібно виділяти ці умови з усієї маси необхідних умов? Відповідаючи на нього, прихильники адекватної теорії вважають, що дія повинна вважатися адекватною умовою, коли вона взагалі, а не тільки в цьому випадку здатна спричинити настання наслідків [5].

Згідно з цим ученням діянню повинно вважатися таким, якщо воно в сукупності з іншими підвищує об'єктивну можливість настання результату, робить його ймовірним. Узагалі теорія поділяється на два основних напрямки: суб'єктивне й об'єктивне. Типовим представником першого є Дж. Криз. «Під час вирішення цього питання, – говорить він, – повинні матися на увазі всі умови, які були відомі суб'єкту в момент дії або, принаймні, були розпізнавані для нього» [6]. Проте, таке твердження, по суті, ототожнює причинний зв'язок з необережною виною.

Об'єктивний напрямок в адекватній теорії вирішує це питання інакше: до уваги повинні бути прийняті всі умови, що існували в момент діянню, причому мається на увазі їх розпізнавання не суб'єктом діянню, а суддею або високоєрудованим юристом [2].

Хоча цей напрям називається об'єктивним, проте він є настільки ж суб'єктивним, як і сам суб'єктивний напрямок. Справді, теорія об'єктивно-адекватного причинного зв'язку виходить із розуміння причинності не як об'єктивно існуючої, а як існуючої лише у свідомості людини (хоча б і

найдовідченішої). Її існування визначається також нашим пізнанням: сьогодні ми ще не знаємо всіх її умов – її немає, завтра будемо знати – вона буде. Ми вже не говоримо про ту точку зору, коли встановлення причинного зв'язку залежить від судді. Тоді в тій самій обстановці один суддя може визнати підсудного причиною злочину, а другий повинен заперечувати причинний зв'язок його дій з результатом.

Існує також теорія головної причини, яка полягає у тому, що причиною настання результату визнається тільки вирішальна, головна дія, яка чинила найбільший вплив на результат. Ця теорія дає хороші рекомендації для злочинців, як уникнути покарання (підсипали отрути менше, ніж спільник; бий потерпілого менше, ніж твій товариш, і ти уникнеш відповідальності). Крім того, за цією теорією не можна притягнути до відповідальності другорядних співучасників (причиною завжди будуть визнаватися дії виконавця) [7].

Деякі вчені виділяють також теорію причини та умови. Вони пропонують розмежовувати поняття «причина» та «умова». Проте кожен з прихильників теорії трактує ці поняття по-різному.

Так, наприклад, А. Хорн вважає, що, причина завжди являє собою рух, на відміну від умов, які перебувають у стані спокою [8]. Натомість, Р.Хорн визначає причину як «зміну, яка своєю силою і діяльністю викликає іншу зміну, як необхідну для настання результату умову. Під умовами ж слід розуміти перебування в стані спокою, від наявності якого залежить можливість для причини діяти [9].

Разом з тим, наука кримінального права виділяє ще низку теорій, зокрема таких, як: теорія безпосередньої причини, необхідного та випадкового причинного зв'язку, ймовірного причинного зв'язку, юридичного фіктивного причинного зв'язку, можливості та дійсності.

Сьогодні сучасне кримінальне право розглядає причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивно існуючий зв'язок між діянню – дією або бездіяльністю (причиною) та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викли-

кає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку[10].

Під час встановлення, власне причинного зв'язку між злочином проти дітей та наслідком необхідно враховувати деякі положення. Перш за все, причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу злочину, тобто в злочинах з матеріальним складом. Для того, щоб чітко встановити зв'язок між причиною і наслідком, необхідно штучно (уявно) ізолювати два явища – причину і наслідок, тобто суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність) і суспільно небезпечний наслідок – від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкування, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками. Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку.

Розрізняють необхідний та випадковий причинний зв'язок. Із точки зору філософії, необхідність визначає те, що закономірно впливає із внутрішнього, суттєвого зв'язку предметів, процесів та явищ, що обумовлено всім попереднім розвитком і через це настає чи повинно наставати. Випадковість виражає те, що впливає із зовнішніх зв'язків між явищами. Необхідність і випадковість мають відносний характер. По-перше, тому, що вони фіксовані для певного зв'язку явищ чи подій. В іншому зв'язку необхідність може виступати як випадковість, а випадковість – як необхідність. По-друге, зі зміною умов випадковість і необхідність можуть переходити одна в одну. Прояв необхідності за зовнішніми випадковостями, встановлення законів явищ – необхідна риса будь-якої науки. З цього приводу Ф. Енгельс писав, що наука закінчується там, де втрачає чинність необхідний зв'язок. Тільки відкриття необхідності й конкретизація її в законах науки озброює людей для перетворення дійсності і сприяє науковому передбаченню. Проте в науці є чужим нігілізм щодо випадковості.

Випадковість є формою прояву необхідності, її доповненням. Наука має виявити, за яких обставин необхідність проявляється в тій чи іншій випадковій формі. Вона має

виявити й бажані випадковості, сприяти їх перетворенню в необхідність, знайти шляхи цього перетворення. Варто враховувати й те, що випадковості активно впливають на необхідність, на перебіг її здійснення, прискорюючи або гальмуючи темпи розвитку [11].

Що стосується розуміння цих понять у злочинах проти дітей, то необхідний причинний зв'язок відбиває закономірності розвитку об'єктивного світу, коли причина сама у собі містить реальну можливість настання певного наслідку. На відміну від цього, випадкові причинні зв'язки не відбивають закономірностей розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетинання причинно-наслідкових ланок (іноді багатьох). Тут діяння з урахуванням об'єктивно-предметних умов містить лише абстрактну можливість настання суспільно небезпечних наслідків [10].

Разом із тим, на думку Н. В. Ярмиш, існує також «інформаційна причинність». Термін «інформаційна причинність» відносно «молодий», але цього не можна сказати про явища, що ним позначаються. Про інформаційну причинність як результат перетворення «пускової причинності», «причини-поштовху», говорять, маючи на увазі, що зміст одержуваної певним об'єктом інформації може служити причиною процесів, які у ньому відбуваються, – відповідних реакцій. У першу чергу, це стосується живих організмів. Інформаційна причинність виникла разом з появою життя на Землі. Крім наук про живу природу, поняття інформаційної причинності використовується в деяких технічних науках, що мають метою створення штучних самокерованих систем. В обох випадках енергетична неадекватність відповіді системи на імпульс, нею сприймається, зумовлена не її власними кількісними характеристиками, а внутрішньою своєрідністю, індивідуальною специфікою самокерованої системи (живої або штучно створеної). Такі системи, у тому числі і людина, реагують не тільки на абсолютну енергію впливів, але, у першу чергу, на відносні величини – інформацію, яку ті несуть[2].

Без переносу фізичної енергії не може бути і самого інформаційного заподіяння. За джерелом інформації закріпився термін «сигнал». Сигнал містить у собі матеріально-енергетичні характеристики, але зміст його не залежить ні від якості енергії, ні від її абсолютної величини. Інформаційний вплив щодо людини завжди опосередковується роботою її свідомості. Якщо свідомість не бере участі у цьому процесі як активний агент, носій інформації ніколи не трансформується у власне інформацію. Свідомість може реагувати на те, що людина бачить, чує, сприймає на дотик, органами нюху та смаку, а також на власні думки, спогади, фантастичні образи тощо – носій інформації може бути різним. Але інформація служить не причиною змін у навколишньому світі, а активізуючим компонентом процесу породження, сигналом, каталізатором, що ініціює цей процес, тобто носієм причини. Навіть мимовільні реакції людини на одержувану інформацію – шок, переляк, із усіма наслідками, що з цього випливають, аж до розладу здоров'я і навіть смерті – є результатом її «розшифровки». Замало сприйняти сигнал органами чуттів, потрібно ще зрозуміти, осягнути його зміст (можна чути іноземну мову, але не розуміти її).

Для кримінального права має значення лише один аспект «інформаційної причинності» – вплив інформації на поведінку чи стан людини. У переважній більшості випадків отримана інформація не виступає навіть і як носій причини, а служить лише фактором, який зумовлює відповідну поведінку, сприяє ухваленню того чи іншого рішення (зокрема, скоїти під впливом іншої особи протиправний учинок).

Слід сказати, що причинний зв'язок не має самостійного місця в системі ознак об'єктивної сторони злочину проти дітей. Вираз «діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними» містить логічну суперечність, оскільки наслідок – це і є те, що завдано, заподіяно дією. Для описання об'єктивної сторони матеріальних складів, тобто складів, що містять указівку на наслідок, немає необхідності, крім діяння і наслідку, окремо називати ще й причинний зв'язок. Подія тільки тоді і може одержати певну харак-

теристику, коли вона розглядається як елемент тієї чи іншої системи, а не «загалом». Абстрактно, безвідносно до конкретної предметної сфери питання про причину і наслідок не може бути вирішено. Слово «наслідок», як і «причина», завжди вживається у зв'язку з цілком певною ситуацією. Не можна назвати наслідком таку подію, щодо якої встановлено, що вона не перебуває у причинному зв'язку з явищем, у якому раніше передбачалася її причина. Якщо якась шкода, в якій спочатку проглядався наслідок, насправді породжена якоюсь іншою причиною, логічно говорити не про те, що «між діянням і наслідком немає причинного зв'язку», а що в даній ситуації в силу відсутності причинного зв'язку немає і передбаченого кримінальним законом наслідку. Називати «наслідком» подію, причинний зв'язок якої з діянням ще не встановлено, – передчасно. Таке «забігання наперед» становить собою логічну «помилку зв'язків». Процес формування думки стихійно відбиває процес становлення події. Форма викладу думки повинна цьому відповідати.

Більшість злочинів проти дитинства є злочинами з матеріальним складом. Це – злочини проти життя та здоров'я дитини, ухилення від сплати аліментів тощо. Отже, встановлення причинного зв'язку між діяннями та наслідками особи, яка вчинила злочин, є необхідною умовою для встановлення вини особи та призначення покарання. Ураховуючи, що потерпілими у цих злочинах є діти, найменш захищені особи, питання кримінально-правової охорони їх прав та інтересів потребують особливої уваги. А будь-яке питання повинно ґрунтуватися на міцних теоретичних висновках. Саме тому розглянуте питання причинно-наслідкового зв'язку є особливо актуальним для подальшого дослідження цієї теми.

Висновки

Об'єктивна сторона злочину, ознакою якої причинно-наслідковий зв'язок, – це сукупність, передбачених кримінальним законом ознак, що виражають зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на права і свободи дітей, а також характеризує зовнішню сторону посягання особи

на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки. Виявлення причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей ускладнюється тим, що дитина, в силу свого фізичного і розумового розвитку, не завжди може дати вичерпне пояснення тому, що сталося, вона може в результаті злочину зазнати психічної травми, що вплине на об'єктивність її показань.

Визначення наявності причинного зв'язку між порушенням відповідних, встановлених законом правил і наслідками, які настали в злочинах проти дітей, є компетенцією слідчого, прокурора, суду, а не експертів, які відповідають на питання, поставлені перед ними в постанові про призначення експертизи.

Література

1. Кузнецов И. Ф. Категория причинности / И.Ф. Кузнецов. – М., 2003. – С. 67.
2. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Н. М. Ярмиш. – Харків, 2003. – С. 453.
3. Налетов И. З. Причинность и теория познания / И. З. Налетов. – М., 1975. – С. 43.
4. Гегель Энциклопедия философских наук / Гегель. – М., 1974. – С. 336.
5. Нічик В. М., Депенчук І. П. Причинність як момент взаємодії та принц симетрії / В. М. Нічик, І. П. Депенчук // Сучасний детермінізм. Закони природи. – С. 509.
6. Kries J. Uber den Begriff der objectiven Moglichkeit und einige Anwendungen desselben / J. Kries. – Leipzig, 1888. – P. 228.
7. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб. : Из-во Юрид. ин-та (Санкт-Петербург), 2004. – 301 с.
8. Horn A. Kausalitäts- und Wirkenstbegriff des empirischen Feststellens und Kriminal-

SUMMARY

The article considers the concepts and content of causation in crimes against children, shows that the causal link between the act and socially dangerous consequences is a mandatory feature of the objective side in crimes against children with material composition.

If there is no causal link, criminal liability for causing socially dangerous consequences is excluded. The question of causation arises every time a person is held liable for harmful consequences as a result of his activities (actions) or inaction.

The causal link in crimes against children is an objectively existing link, as in other crimes, between the cause (socially dangerous act) and the consequences that are socially dangerous. In every criminal proceeding for crimes against children with material composition it is necessary to identify (study, investigate, establish) not only the act, but also the socially dangerous result of the act and the causal link between the act and the consequences as a phenomenon of real activity.

There is no normative-legal definition of the concept of causation in the Criminal Code of Ukraine, so the solution of this issue in each case is taken by the investigator, prosecutor, court, and in theoretical terms is studied by the science of criminal law.

Key words: signs of the objective side of the crime, consequences, causality, causation, inaction, crimes against childhood.

rechtliche Bedeutung / A. Horn // Gerichtssaal. – 1897. – P. 335.

9. Horn R. Der Kausalitätsbegriff in der Philosophie und im Strafrecht / R. Horn. – Leipzig. – 1893. – P. 13.

10. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Загальна частина / М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – Київ–Харків : Юрінком Інтер–Права, 2002. – С. 121.

11. Щерба С. П. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.